

Kvinnokärlek, kärleksbeundran och romantisk vänskapskärlek -- Vera Hjelt och Victoria Heikel 1912-1919

(Ur *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890-1960*, Red: Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist, Appell förlag Stockholm 2018: 104-136)

Ulla Wikander

Min mormor hade en kärlekshistoria med en finsk kvinnoosakskvinna för hundra år sedan. Den försökte de dölja. Men båda lämnade ledtrådar. Kanske både ville de och ville de inte att förhållandet skulle bli känt? De höll, nästan, sin kärlek hemlig i sin samtid. Utåt såg den ut som en ovanligt tät vänskap. Hemlighetsmakeriet hade flera skäl. Båda var engagerade på var sitt håll. Vera Hjelt delade sedan årtionden "ett vackert hem" med en annan kvinna. Victoria Heikel var lyckligt gift sedan sju år och hade tre barn. Kärlek mellan kvinnor var inte heller i samtiden något som var enkelt att tala om.¹ Vänskap och sammanboende var en annan sak. (Att romaner eller debattinlägg i samtiden kunde handla om det tredje könet² eller 'sexuella mellanformer'³ behandlas i bokens inledning.) Många kvinnor inom kvinnorörelsen levde ihop, men undvek att speciellt beteckna den relation de hade, som kunde vara mycket olika. Utan något bestämt namn, hade kvinnor ändå nära relationer sinsemellan. Det var inte heller alltid deras varma förhållanden hölls samman av ett hem. Kärlek mellan två kvinnor kunde också hota hem och gemenskap för andra.

De två i denna historia, Vera Hjelt och Victoria Heikel, har lämnat kvar information till eftervärlden, om sina respektive hem och vänner och en del om sin relation till varandra. Den framstod i sin tid som

¹ Jfr hur Hilda Käkikoski, en samtida finsk lantdagskvinna, hade stora svårigheter att för sig själv erkänna sin kärlek till andra kvinnor. Tuula Juvonen, "Das Begehren der gebildeten finnischen Frauen um 1900. Am Beispiel von Hilda Käkikoski" i Madeleine Marti, Angelika Schneider, Irena Sgier & Anita Wymann (red.), *Querfeldein. Beiträge zur Lebensforschung*. (Bern-Zürich-Dortmund 1994).

² Text av Ernst von Wolzogen, *Det tredje könet*. Övers från tyskan utan att översättaren satte ut sitt namn! (Stockholm 1899) En roman som sägs vara inspirerad av ett känt kvinnopar i München, Anita Augspurg och Sophia Goodstikker.

³ Otto Weininger, *Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung*. (Wien und Leipzig 1905) s. 87 om "sexuelle Zwischenforme".

en speciell vänskap. Idag vill jag kalla den en kärlekshistoria, med en sådans förvecklingar och missförstånd. De var intrasslade i något som en av dem valde att kalla för "kvinnokärlek". Jag vill bland annat benämna den "kärleksbeundran". Säkert var och förblev den det som har kallats för romantisk vänskapskärlek, här i sin egen unika tappning, som all kärlek. De ledtrådar de lämnat till eftervärlden ska jag efter förmåga virka ihop till en historia -- en virkning med hålrum, behöver inte vara fel. Denna kärlekshistoria utspelade sig i Finland under sju år, i städerna Vasa och Helsingfors. Och den fann också sin plats i brev och har lämnat spår i en bok, ett slags självbiografi.

Vera Hjelt (1857-1947) har lämnat efter sig en biografi och ett arkiv med viktig information om ett liv med starka band till andra kvinnor. Där visas hur kvinnor stödde varandra i en tid, när kvinnor äntligen kunde välja egna liv. Förutom Vera Hjelts märkliga och framgångsrika karriär,⁴ skildrar boken känslor av gemenskap och solidaritet mellan kvinnor. Annat går att gissa sig till genom att läsa mellan raderna, observera vad som förtigits och jämföra med andras uppgifter och lämningar i arkiv.

Boken *Vera Hjelt, en banbryterska*⁵ kom året innan Vera Hjelt dog, då 90 år gammal.⁶ Hennes egen röst framträder tydligt även om den officiella författaren är en släkting, Esther Hjelt-Cajanus. Andra trådar, ja mer än bara ledtrådar till deras relation, finns i brev skrivna av min mormor, Victoria Heikel (1883-1919).⁷ Breven har gått i arv i min släkt. "Vera" finns nämnd i dem. Några brev och annat finns i Vera Hjelts arkiv i Åbo. Som barn nämnde min mor ibland "tant Vera" i Finland, men aldrig träffade jag henne. Det var krig och vi bodde i Lund, tant Vera i Helsingfors.

⁴ Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880-1940*. (Lund 2012) ger s. 248-255 en koncis skildring av Hjelts liv, även om Nääs betydelse överdrivs.

⁵ Esther Hjelt-Cajanus, *Vera Hjelt. En banbryterska*. (Helsingfors 1947).

⁶ Vera Hjelts Samling finns vid Åbo Akademis Handskriftsavdelning (ÅAH). Arkivet är arrangerat så att kapitel efter kapitel i boken lätt kunnat skrivas. Det visar på Vera Hjelts medverkan i boken. Långa avsnitt i boken, som där presenteras som skrivna av Vera Hjelt själv, finns redan i arkivet.

⁷ Victoria Heikels Samling finns också vid ÅAH (V H i ÅAH).

Först en presentation av huvudpersonerna: Vera Hjelt var den kända personligheten. Hon växte upp i Åbo, i en fattig borgerlig familj med ett stort bibliotek. Ett kulturellt kapital fanns men materiellt var det knappt. Vera Hjelt växte upp med bröder, seglade med dem och levde våghalsigt; som flicka fick hon en torftig utbildning men hittade medel själv för att förbättra den. Genom stipendier gick hon genom en 4-årig utbildning till folkskollärarinna på Ekenäs. Hon förnyade träslöjdsundervisningen i den finska folkskolan, efter utbildning på den moderna svenska hantverksskolan, slöjdlärarseminariet Nääs, dit hon sökt sig för att undervisa i dess flickskola.⁸ En tid var hon driftig entreprenör för en ångsågsfabrik, som till och med tillverkade prefabricerade hus. Till världsutställningen i Paris 1889 sändes hon av finska staten för att ställa ut sina trämodeller vilka utgjorde basen för en modern karaktärsdanande slöjdundervisning.⁹ Hon var aktiv vid starten av Finska Kvinnoföreningen 1884, bara 17 år gammal. Hon blev Nordens första kvinnliga yrkesinspektör år 1903. Hon valdes in i den finska lantdagen år 1908, efter konstitutionsreformen. Hon var känd inom den internationella kvinnorörelsen; hon inbjöds att hålla föredrag i London 1908 när the International Woman Suffrage Alliance (IWSA) höll ett femårsmöte, en så kallad Quinquennial Convention,¹⁰ antagligen på rekommendation av Alexandra Gripenberg. År 1911 talade hon på IWSAs stora rösträttskongress i Stockholm på Folkets Hus.¹¹ Som politiskt aktiv verkade Hjelt särskilt för att kvinnor inte skulle särbehandlas på arbetsmarknaden, få utbilda sig och ha rätt att försörja sig själv. I mina forskningar om den internationella kvinnorörelsen hade jag redan "träffat" Vera Hjelt som kvinnoaktivist, starkt kritisk mot ett nattarbetsförbud för

---

⁸ Hjelt-Cajanus, 1947 ss. 59-78, Kap "Nääs slöjdskola och slöjdläraryrkesseminarium i Sverige". Se Alm 2012 om hela skolan och Vera Hjelts roll där.

⁹ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 85 & s. 108.

¹⁰ *Nya Pressen* fredagen den 18 december 1908.

¹¹ Hjelt-Cajanus, 1947 ss. 234-241 Kap 13 "Svenska kvinnoförbundets representant vid sjätte internationella kvinnorösträttskongressen i Stockholm 1911. Tack till männen i Finland."

kvinnor.¹² Jag har tyckt om hennes tal och aktioner. Långt senare förstod jag att hon var min barndoms "tant Vera". Om jag är jävig att skriva denna historia så är jag det i dubbel bemärkelse. Men ingen av dess två personer har jag mött i livet, bara genom efterlämnade ord, om sånt som brända brev, besök och känslor, och i de ekande, för att inte säga talande, mellanrummen mellan orden.

Boken om Vera Hjelt -- den borde nog kategoriseras som memoarer -- är full av talande tystnader. Men om kvinnorelationer och beundran för kvinnor görs ingen hemlighet. Bara några exempel. Som ung satt Vera Hjelt söndag efter söndag i kyrkan och beundrade en "hänförande vacker" ung släkting, Fanny Hjelt; hennes skönhet fascinerade Vera. Hjelt rörde sig som vuxen gärna i kvinnokretsar, om än inte enbart. Hon utbildades vid ett kvinnoseminarium, Ekenäs, och blev där "medelpunkt i kamratkretsen och självskrivna rolighetsminister".¹³ Hela livet skulle hon välja att privat omge sig med kvinnor utan att därför undvika män. Hon bodde med kvinnor, arbetade ofta med kvinnor, reste utomlands med kvinnor, tillbringade sin fritid med dem. Forskare har observerat att kvinnoälskande kvinnor ofta har betonat att de haft en ungdomskärlek, en eller flera friare men ingen som varit god nog att gifta sig med, eller omöjlig på annat sätt. I Vera Hjelts bok finns samma historia; många hade velat gifta sig med henne men den hon älskat hade varit "otänkbar" men "hon gömde minnet av honom i sitt hjärta" för alltid.¹⁴

I mitten av 1880-talet träffade Vera Hjelt sin verkliga "vän för livet",¹⁵ Fanny Tavaststjerna. Hon var också lärarinna. Tillsammans arbetade de en tid i "det glada, arbetsamma och allvarligt strävsamma 'Hyvelbolaget'" bestående av sex kvinnor. Tre utgjorde kärnan: Fanny,

---

¹² Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889-1919*. Stockholm: Makadam 2006, se personindex; i det finns Vera Hjelt nämnd sex gånger.

¹³ Hjelt-Cajanus, 1947 ss. 37, 45.

¹⁴ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 73f.

¹⁵ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 86.

Vera samt Meri Toppelius.¹⁶ Också senare i livet skulle Vera Hjelt gärna leva med och dela bostad med fler än en kvinna. Efter Meris avresa -- flykt? -- till USA för att där grunda slöjdsolor och hennes alltför tidiga död bestod "Hyvelbolaget" bara av Fanny Tavaststjerna och Vera Hjelt. "Det hem de gemensamt skapade sig, ett komfortabelt, lyckligt och gott vän-hem bestod ända till Fanny Tavaststjernas död 1922."¹⁷ Vera kallade gärna Fanny för "min bolagist".

In på det nya seklet vidgades kretsen kring Vera, som skaffade sig många vänner. Namnet Vänskapsbolaget fick gruppen av den liberale politikern och senatorn Leo Mechelin, vars dotter Cely (1866-1950) ingick i kretsen. Det sjunde kapitlet i boken om Vera Hjelt har rubriken "Hemmet och vännerna". Det visar hur det privata livet gestaltade sig. Tillsammans med paret Fanny och Vera bodde periodvis även andra kvinnor. Livligt var umgänget, nästan ett kvinnokollektiv, särskilt i Bromarv vid kusten där paret hade ett stort sommarhus. I Helsingfors lät de gemensamt bygga två stenhäus och kunde bosätta sig i en av våningarna där, på Högbergsgatan 29. Redan från år 1906 var den yngre Inez Cederqvist inneboende hos dem. Hon var utbildad i Dresden i socialt arbete och kunde både tyska och engelska. Hon "blev snart som barn i huset"¹⁸ och arbetade under Vera Hjelt i dennas projekt om ett museum för förbättringar på arbetsplatser.

Hur fungerade hemmet som präglades av "gammal förnäm kultur och gedigen smak"?¹⁹ Jo, helt efter ett patriarkalt mönster. Det blev en omtyckt samlingsplats, där en otvungen, glad och trivsäm stämning rådde. Vera Hjelt kallades i hemmet för "Lilla mor" och hyllades som dess huvudperson [...] Det var Fanny Tavaststjerna som stod för /själva hushållet/ och trotjänarinnan Mimmi som skötte det. Lilla mor fann alltid vid hemkomsten från inspektionsresorna friska blommor på sitt skrivbord och någon läckerhet på matbordet till välkomst. Arbetsro och

---

¹⁶ Hjelt-Cajanus, 1947 ss. 87ff.

¹⁷ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 90.

¹⁸ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 132.

¹⁹ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 124.

vila [...] gavs henne lika självfallet, medan umgänget med vännerna verkade uppiggande och inspirerande."²⁰

Så idylliskt skildrade Vera Hjelt sitt samliv med Fanny Tavaststjerna när hon såg det i backspegeln, två årtionden efter att bolagisten Fanny hade dött. Att sammanboende kvinnor emellanåt skapade sig liv efter modeller som redan fanns i samtiden är inte konstigt. Vera Hjelt företog sig mycket som män vanligen gjorde, startade företag och engagerade sig politiskt och hade ansvarsfyllda positioner i arbetslivet. Därför fick hon i privatlivet också ta den plats som i heterosexuella familjer intogs av mannen. Trots att de två i Hyvelbolaget från början varit jämlika lärarinnor utkristalliserade sig med tiden olika uppgifter i hemmet.

Hur lyckligt var detta hem? År 1906, strax efter flytten till den nya våningen, beklagade sig Fanny i brev till en god vän:

Här i vårt nya kvarter trivs jag ej alls. Känner mig ej hemma här, huvudsakligen för att jag varit ensam så gott som hela hösten. Vera har rest oavbrutet och kommer alltid hem endast på ett par dagar. Jag har mycket svårt att finna mig i det, men livet är ju en hård läxa och den måste läras!"

[...] Anna och Ansa hälsa er båda. De gå ut just nu, så även våra jungfrur och jag sitter som en tomte i 6 rum och kök och jungfrukammare. Gud ske lov för att det finns arbete och böcker och kärlek till dem vardera.²¹

Trots flera inneboende kände sig Fanny Tavaststjerna ensam, övergiven av den ofta frånvarande, inspektionsresande Vera.

Bokens kapitel om hem och vänner ger material också om Vera Hjelts förälskelse i min mormor. Av fyra fotografier i kapitlet har det största undertexten: "Victoria Heikel, född Gullstrand (1883-1919)". I nästan helfigur står en allvarlig ung kvinna med en prydlig hårkrona, i en åtsmitande klänning, utan den getingmidja som skulle formats av en

²⁰ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 124 f.

²¹ Brev till Bi Hornborg från Fanny Tavaststjerna, 21 okt 1906. Granfelttska samlingen, Vol 53, M-O, ÅAH.

korsett. Så mycket som en fjärdedel av kapitlet handlar om henne. Ett brev som "Victoria Heikel" skrev till "Min vördade Fröken!" år 1912 återges i sin helhet.²² "Detta impulsiva brev förde givetvis Vera Hjelt och Heikels samman [...] och mellan henne och de bägge makarna utspann sig en i många avseenden givande korrespondens."²³

Brevskrivarskan, Victoria Heikel, var hemmafru, sedan 1905 gift med Gunnar Heikel, som hade växt upp i Vasa. Tillsammans hade de tillbringat sina första år som äkta makar i USA, i två småstäder i staten New York, där Gunnar förestått fabrikslaboratorier. Han var doktor i kemi efter studier i Hannover. Victoria hade växt upp i Hököpinge söder om landsvägen i Skåne. Hon hade arbetat i cykelaffär och på kontor i Malmö. Vykortssparande -- tidens internationella kontaktnät för ungdomar -- hade fört Gunnar och Victoria samman. Hon tyckte om att sjunga och spela luta, deltog i Malmös ungdomsliv, målade både i olja och akvarell. Hon var vacker, levnadsglad och hade funnit sin man genom en mångårig brevväxling medan han studerade i Tyskland.

Sedan 1909 bodde Victoria och Gunnar Heikel i Vasa med två barn som fötts i USA. Där blev hon nästan genast aktiv i Kvinnoklubben, som den yngsta i dess styrelse.²⁴ Ibland uppträdde hon på halvprivata tillställningar med kupletter, sång och dans. Paret var så kallade arbetarvänner; Gunnar var aktiv i Vasas arbetarinstitut och Tekniska klubben. Han förestod ett laboratorium.²⁵ 1912 hade de tre barn och älskade varandra varmt. Den kärleken märks rakt genom Victorias brevsamling.²⁶ Så modernt var äktenskapet att Victoria hade ett eget rum med skrivbord, där hon skrev sina många brev eller läste. Tillsammans försökte paret Heikel, utifrån studier av Ellen Keys bok *Tankebilder*, sträva

---

²² Hjelt-Cajanus, 1947 Kap 7 "Hemmet och vännerna" ss. 123-140. Brevet s. 136-137.

²³ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 137.

²⁴ Kvinnoklubben var knuten till Svenska Folkpartiet. Inger Ehrström, *Svenska Kvinnoförbundet 1907-82*. Se art av UW "Victoria Heikel och Vasa Kvinnoklubb 1909-1916" i *Släktspejaren* Årg 35 november 2017. Den finns än idag. KK grundades 1907 men upphörde 1915. Sedan uppstod den igen 1920 och finns ännu år 2017; ordförande i Vasa är Berit Öhman.

²⁵ Agrikultur- och Handelskemiska Laboratoriet i Vasa.

²⁶ Befarande att jag själv inte kommer att skriva den bok jag har planerat om Paret Heikel i Vasa 1909-1919 har jag lagt ut delar av mina excerperingar, kring just hennes brev. Se ullawikander.se.

efter ett bättre och andligen högre liv. Gunnar Heikel var darwinist och därmed ateist, vilket Victoria blivit genom honom. Gunnar hade återvänt till sin hemstad Vasa, där hans far länge varit och ännu 1912 var kyrkoherde.

Brevet som inledde förhållandet mellan Vera och Victoria har en förhistoria som jag lagt arkivpussel för att få fram. Jag har tagit mig friheten att kalla Vera och mina morföräldrar vid förnamn i denna rekonstruktion. Det har jag i forskning tidigare försökt undvika, just om kvinnor. Men nu handlar det om mina släktingar och tant Vera. Jag tror inte de skulle ha tagit illa upp; inte just av detta.

Brevet till Vera, som förde dem nära varandra, finns i sin helhet återgivet i boken:

Min vördade Fröken!

Jag känner en sådan obetvinglig lust, att innan jag går och lägger mig tacka Er så här privat och lustigt för allt vad Ni gett mig och oss alla i kväll! -- Visst måste jag tillstå att min vilda önskan vore att riktigt på tu man hand få "exploatera" Er, jag skulle vilja taga ifrån Er så oändligt mycket, som jag behöver och som jag vet att Ni kan ge mig. Ty just nu känner jag ett så stort behov att vid sidan av mina hemplikter få följa Er -- låt var på tusen, ja, tiotusen meters avstånd -- på de sociala arbetsfälten. Om Ni alltid funnits här i Vasa, så kan Ni vara säker om att Ni skulle fått min hjälp om Ni ville haft den -- och många -- ty det är just det ömkliga, att vi, stora flertalet, aldrig kunna uträtta något självständigt, vi kunna blott följa -- och knappast ens det -- i epigonernas²⁷ fotspår, och också för det behöva vi ständiga knuffningar och ruffningar.

Goda Fröken, jag ber Er om de där knuffarna! Ni var vänlig nog att hos fru (Alma) Skog lova oss Er broschyr om sÄrlagen. Om det ej ger Er för mycken möda, kanske jag även då finge andra av Edra arbeten och någon anvisning för lektyr, som skulle göra mig bättre förtrogen med speciellt finska politiska och sociala förhållanden. [...] ²⁸

Brevet var längre än så. Det var alltså viktigt för Vera Hjelt att det bevarades för eftervärlden. Det trycktes. Hon ville framhålla sin vänskap. Den skulle presenteras och finnas kvar för eftervärlden. Victoria

²⁷ Victoria Heikels skolgång hade inte ens gett henne flickskoleexamen. Jag rättar henne inte UW.

²⁸ Hjelt-Cajanus 1947 s. 136f.

skrev i det där första brevet att hon fänglats av Veras "nobla, människovänliga och energiska blick". Den unga beundrarinnan skröt diskret med att hon och hennes man sommaren före hade träffa Ernst Haeckel i Berlin, den berömde och beryktade professorn som spred Darwins läror om evolutionen i Tyskland. Victoria kallade Hjelt liksom Haeckel för "undantagsmänniskor", ett starkt positivt laddat ord i denna tid. Hon ville försäkra Vera om att hon var värdig att lära känna och kunde känna igen sådana speciella människor! Hon gjorde ingen hemlighet av sin stora beundran.²⁹ Brevet fick verkan. Vera Hjelt lär ha svarat omgående.

Hur kunde detta omaka par träffas? Mellan dem skilde 25 år. Den ena en känd yrkesarbetande, den andra en hemmafru. Det var kvinnosaken som förde dem samman. Från 1910 hade Victoria Heikel varit ordförande, ibland vice ordförande, alltid styrelsemedlem i Wasa Kvinnoklubb, en föregångare till och kanske senare att betrakta som filial till Svenska Kvinnoförbundet, som grundades först 1907. Kvinnoklubben hade redan från starten en egen lokal i Vasa, med ett litet bibliotek. Klubben arrangerade offentliga föreläsningar i aktuella ämnen. När Victoria var vice ordförande hösten 1912 bjöds Vera Hjelt in. Hon talade på kvällen fredagen den 22 november i svenska lyceets festsal. Föredraget vände sig till "alla för tidens socialpolitiska strävanden intresserade medborgare och medborgarinnor".³⁰ Det handlade om kvinnors rättigheter på arbetsmarknaden; Hjelt ville att de skulle vara och förbli desamma som mäns. Hon hade varit drivande i lantdagen mot införandet av ett nattarbetsförbud för enbart kvinnor. Flera kvinnor hade gått samman för att förhindra att denna nya internationella konvention blev lag i Finland. Förbudet skulle bland annat hindra kvinnor att ta inkomstbringande säsongarbeten, så vanliga och nödvändiga för arbetarkvinnor under de ljusa finska sommarmånaderna. Tillsammans med Tekla Hultin och andra kvinnor i lantdagen skapades opinion. De genomförde en enkät bland

---

²⁹ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 136f.

³⁰ *Wasabladet* tisdagen den 19 och torsdagen den 21 november 1912.

arbeterskor. Resultatet blev att den internationella konventionen inte antogs i Finland. Om detta ämne hade Vera Hjelt talat i Stockholm 1911 på Folkets Hus.³¹ Hennes budskap var där, att om kvinnor fick rösträtt -- som de fått i Finland 1906 -- skulle inte kvinnofientliga lagar kunna röstas igenom. Skräckexemplet var Sverige, som nyligen infört ett nattarbetsförbud, trots starkt motstånd från både socialistiska och liberala kvinnor.³² I den svenska riksdagen satt inga kvinnor. Ännu.

Vera Hjelt avslutade sitt tal i Vasa 1912 med "förhoppningen, att den tid snart ska randas, då kvinnans rätt till självständigt arbete och hennes personliga frihet skall vinna fullt erkännande". Samtidigt hade hon sagt att yrkesarbete var till bara för dem som inte var "bundna av hemmets och moderns plikter".³³ Det tillägget var väl så viktigt för Victoria Heikel, som var hemma med tre små barn. Hon försökte fostra dem modernt, enligt Ellen Keys rekommendationer. Efter föreläsningen hölls ett "samkväm" i Kvinnoklubbens lokal. Då fick Victoria tillfälle att prata med och lyssna till Vera Hjelt, som var "kort, knubbig, livlig och energisk". Hon hade ett vinnande väsen, framstod ofta som "anspråkslös" men hon kunde bli "eld och lågor" för något som engagerade henne.³⁴ Sedan 1880-talet bar hon sitt ljusa hår kortklippt enligt det "engelska modet".³⁵

Genast efter samkvämet hade Victoria satt sig i sitt arbetsrum och skrivit till Vera, uppfylld som hon var av kvällens föredrag och samvaron. Det blev det första av många brev.³⁶ Efter det första fortsatte

³¹ Wikander, 2006: 300f ; Vera Hjelt, *Skyddslagstiftningen. Föredrag hållet vid kvinnoaks förbundet Unionens möte i Helsingfors den 2 mars 1909*. Helsingfors 1909, 16 s. Se också Hjelt-Cajanus, 1946 s. 234ff.

³² Lynn Karlsson, "The Beginning of a 'Masculine Renaissance': The Debate on the 1909 Prohibition against Women's Night Work in Sweden" i Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, & Jane Lewis (red), *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. (Urbana and Chicago 1995) ss. 235-266

³³ *Wasabladet* lördagen den 23 november 1912.

³⁴ Citat från olika vittnesmål i Hjelt-Cajanus, 1946 ss 208, 224. NB att de är utvalda p g a att de var positiva.

³⁵ Hjelt-Cajanus, 1947 s 69; Också Hilda Käkikoski (1865-1912) har håret kortklippt. Hon var som Hjelt lantdagskvinna och lärarinna. Juvonen 1994. Tyska kvinnoakskvinnan, pacifisten och rösträttskämpen Anita Augspurg (1857-1943) bar också håret kort sedan 1880-talet. Hon levde tillsammans med Lida Gustava Heymann (1868-1943) under största delen av sitt vuxna liv, under en tidigare period med Sophia Goodstikker.

³⁶ Hjelt-Cajanus, 1946. Se särskilt ss. 123-140.

en mer eller mindre intensiv brevväxling under hela Victorias liv. Men breven blev, genom Vera Hjelts försorg, förstörda, förmodligen brända.

Kärleksbeundran, inte kvinnokärlek

Hur kärleken dem emellan uttrycktes i breven ville Vera Hjelt inte att någon skulle veta, inte hennes Fanny eller Inez men inte heller eftervärlden. Genom Victorias brev till andra personer står det klart att de blev vänner, brevvänner och mer än så. Deras vänskap var offentlig. Den visades i Vasa och också i Helsingfors, den omnämns i brev till Victorias släktingar.

Här ska jag beskriva deras relation inte kronologiskt utan med början i den kris den genomgick, när några år hade förflutit. En uppgörelse kom till stånd efter flera års brevväxling och många besök av Vera i Vasa. Till en början bodde Vera då hos familjen Heikel. Hon gjorde sig till vän med de tre barnen också, och med Gunnar. Vi ser på Vera genom Victorias brev för hon var en flitig brevskrivare inte bara till Vera Hjelt. De brev jag har kvar skrev hon till föräldrarna i Hököpinge eller till systemen Filippa Gullstrand, sedan 1913 bosatt i Paris. Systemen hade lyckats få plats som kassörskan på den nyöppnade Banque de la Suède et de Paris vid Place Vendôme. Sedermera skulle hon gifta sig med bankdirektören men det var ännu några år till dess.

När Victoria skrev till sina föräldrar flöt hennes penna lätt: hon skvallrade om barnen, om vardagen, om små fester och bekymmer med mat och pengar. Till den yngre systemen Filippa Gullstrand hade hon en slängigare stil, var frispråkigare. Hon gav råd och förtroenden, om uppförande, om nöjen, mode, män, till och med om preventivmedel. Under denna brevväxling rådde i Finland, storfurstendömet i det tsaristiska Ryssland, en sträng censur som hindrade att politiska frågor togs upp i brev. Nästan tre år efter att relationen med Vera Hjelt hade börjat, skrev Victoria i september 1915 till "Kära, lilla syster min!" om kärleksproblem med vännen Vera. Och nu skrev hon öppet om vänskapens speciella karaktär. Victoria var bekymrad:

Vera Hjelt var här ett par dar. Hade dock tagit in på hotell. Bra, ty fasligt sjå med säng o d placerande när hon bor här. [...] Men god rar älsklig människa är hon, och jag skulle vara mer än nöjd att få behålla hennes vänskap, just så som den nu gestaltat sig.

Varför tvivlade Victoria på att hon skulle få behålla Veras vänskap? Jo, det var "kvinnekärleken" som kommit emellan. Victoria försökte förklara för sin syster hur hon såg på saken:

Du har antagligen ingen vetskap och kännedom om "kvinnekärleken". Hög, ren, idealisk, säkerligen en stor, för många tillfyllest ersättning för kärleken mellan man och kvinna. Jag ser visst inte "smått" på livsföreteelserna som Vera älskar att uttrycka sig, men -- nej, -- /mej/ intresserar icke en sådan öm smäktande, smekande, överklig tillgivenhet. /Lösliq?/ står den för mig, sliskig, tvy sjutton, att gå där och slickas och smekas och missbruka kärlekens skönaste mästsägande ord på förhållanden som tar avstånd från naturen. -- Jag måste sätta en gräns för V-s 'kärlek'.³⁷

Victoria hade en gång skrivit till Vera i beundran för henne som talare, för hennes åsikter och troligen också för hennes sociala ställning som självförsörjande och självsäker. Hennes varma personlighet och omtalade karisma hade gjort det lätt att vilja närma sig henne. Vera var ju också "god rar älsklig", som Victoria skrev. Men den kärlek Vera ville ge, var inte den som Victoria kunde ta emot. Handlade den om ord? Eller mer än ord? Victoria visade förståelse för Vera Hjelts reaktion efter avvisandet: "du kan förstå att sådant tog djupt och sårande på en mänska som 'aldrig förut blivit så avvisad' som hon påstår."³⁸

Det hade uppstått ett allvarligt missförstånd. Victorias känsla för Vera var stark beundran, en kärleksbeundran. En ny tid frambringade nya kvinnor, som kunde bli framgångsrika. De blev föremål för andras, ofta unga kvinnors, beundran. Den finska historikern Tiina Kinnunen skriver om hur Ellen Key inte sällan utsattes för sådan svärmisk kärlek, gärna understödde den och glädde sig åt den. Kinnunen beskriver ett

³⁷ Brev till "Kära, lilla syster min!" fr V H Wasa 29 september 1915. V H i ÅAH.

³⁸ Brev till "Kära, lilla syster min!" fr V H Wasa 29 september 1915. V H i ÅAH.

enda sådant fall, men menar att en sådan tendens fanns i tiden. En sådan "älskande beundran" utvecklades gärna i långa brev. Kinnunen kallar den också för "beundrande kärlek";³⁹ jag kallar den för kärleksbeundran. Victoria såg upp till Vera Hjelt som en kvinnlig förebild, en idol. Hennes upprördhet kom sig av att hon förstått att för Vera var hon något annat än en intressant människa att tala med, att skriva till, att vara vän med. Victoria sökte kvinnor att se upp till, inte någon att bli älskad av, inte så älskad. I det här perspektivet är det inte heller konstigt att Victoria några år senare vände sig till Ellen Key i brev med samma glödande beundran för en äldre framgångsrik kvinna, en förebild. Men det är en annan historia.

Vera Hjelt, däremot, tycks tidigare ha varit tillsammans med andra kvinnor, på ett vis som hon nu ville vara med Victoria. Båda två måste ha blivit förvirrade; var och en var besviken på och sviken av den andra.

Hur var det nu Victoria hade skrivit om "kvinnokärleken" till sin syster? Det går att mejsla fram två något olika beskrivningar av hur hon uppfattat den; den ena var "hög, ren, idealisk", närmast romantisk och idealistisk. Medan den andra var "öm, smäktande, smekande, överklig tillgivenhet [...] sliskig, tvy sjutton, att gå där och slickas och smekas [...]". Det var två kärlekar: en förändligad, en sinnlig. Tillsammans blev de vad Victoria kallade för "kvinnokärlek". Hon tog häftigt avstånd från det hon menade "tar avstånd från naturen".

Victoria var därtill sårad på ännu ett sätt; Vera krävde tillbaka sina brev. Victoria hade sett brevväxlingen som central i förhållandet: "Alla hennes 'kärleksbrev' ville hon ha igen. Godt! Mina brände hon efterhand. Det förargade mig. Så fina, djupa, genomtänkta tankar som jag där nedskrivit. Många, många timmars tankearbete."⁴⁰ Vera hade kallat sina brev till Victoria för "kärleksbrev", åtminstone om vi får tro

³⁹ Tiina Kinnunen "Ellen Key och Sissy Frerichs. Ett exempel på beundran betydelse för kvinnorörelsens konstituering" i Warring, Anette, red., *Køn, religion og kvinder i bevægelse*. Konferencerapport 1999 ss. 107-123, särskilt s. 114.

⁴⁰ Brev t "Kära, lilla syster min!" fr V H Wasa 29 september 1915. V H i ÅAH.

Victoria, som blev besviken över att Vera så lätt hade kunnat göra sig av med hennes svar, som hon ansträngt sig för att skriva. Breven såg hon som gåvor till Vera. Gåvor som inte hade värderats särskilt högt. Kanske som snittblommor, som tillfälliga, inte värda att bevara. Men ändå -- Vera ville ha flera brev. Brevväxlingen skulle fortsätta.

Victorias betydelse för Vera

Vera hade antagligen, förutom den sköna känslan av att vara beundrad, blivit intagen av ungdom, skönhet, entusiasm och uppskattat den gemensamma glädjen i att kunna sjunga och spela, kanske tillsammans. Victoria spelade luta och Vera piano. Victoria sjöng och det gjorde också Vera. Victoria hade inspirerat Vera att skriva romanser. I memoarboken skriver Vera att hon i Vasa bott

hos ingenjörskontor Gunnar Heikel och hans fru Victoria Heikel, två intellektuellt sällsynt väl utrustade och livaktiga människor. Vi hade många gemensamma i synnerhet sociala intressen, blev goda vänner och trivdes bra tillsammans. De två unga människorna var gränslöst förälskade i varandra. Emellan allvarliga, tekniska eller allmänt vetande omfattande diskussioner, musicerade vi och hon brukade ofta sjunga kärleksvisor för honom.⁴¹

Vera föreslog en ändring av repertoaren. Istället för visor borde Victoria sjunga romanser för maken; Vera ville komponera dem åt henne. Vera ältade sin goda idé:

Under hela resan från Vasa till Helsingfors sysslade mina tankar med att improvisera sånger. Senare upptecknade jag orden till några av dem och köpte Aron Bergensons harmonilära. Men då jag icke utan instrument kunde sätta musik till romanserna, köpte jag på min bolagists och väns, Fanny Tavaststjernas inrådan en spinett, emedan jag icke ville störa henne och mina övriga grannar med pianoklink.⁴²

När Hjelt kom hem från Victoria i Vasa var hon alltså uppfylld av kärleksdikter, som hon börjat komponera redan på tåget till Helsingfors. Fanny såg raskt till att hon skaffade ett tystare instrument än

⁴¹ Hjelt-Cajanus, 1947: 138 en text som uppges vara skriven av Vera Hjelt själv - inte Esther Cajanus ord.

⁴² Hjelt-Cajanus, 1947: 138.

pianot. Försökte Vera skona sin omgivning, "bolagisten" Fanny, Inez Cederqvist och kanske andra i huset inte bara från hög musik utan också från sina nya starka känslor? Det verkar inte så. Vera tycks självklart ha dominerat i sitt hem. Hennes behov kom först. Men hon spelade lite tystare på spinetten. Vera behöll hela livet "tolv av mina med melodi och ord improviserade sånger [...] De äro allesammans, det förstår jag väl, av intet musikaliskt värde, men de tillhöra mina glada ungdomsminnen, därför har jag antecknat denna händelse."⁴³ Tolv dikter, alla tolv bevarade, alla tolv skrivna till Victoria!⁴⁴ De gick att sjunga. Kanske sjöng Vera dem för alla de kära i Vänskapsbolaget på somrarna i Bromarv?

Det är tydligt att Vera Hjelt hade ett behov av att skriva om sin kärlek för eftervärlden; Victoria borde inte bli bortglömd i boken som skrevs för att presentera Vera Hjelt. När boken sammanställdes hade Victoria varit död i över tjugo år. Vera tyckte då att hon skrev om sina "ungdomsminnen". Det känns hjärtskärande. Minnets irrgångar. Bara Victoria kunde kanske kallas för ung; men hon var dock trebarnsmor. Vera själv var en bra bit över femtio år under deras korta känslostarka tid.

Sångernas "impulsiva karaktär och känsla är oförtydbar. Redan namnen på dem säga en hel del: Vårluft, I röda rosenår, Mot sol låt oss fly, Lärkan i våren, Lyckobarnet, Toner som längta dig, Höj mig till dig, Vakna till mig en morgon ny, Näktergalen i Montreux, Sagovisan, Månnтро du alltid har mig kär? Och I kvällen", så nämner boken titlarna på kompositionerna som visar Veras känslor.⁴⁵ Texterna till dikterna finns sparade i Hjelts arkiv som gallrats på mycket annat. Noterna finns däremot inte kvar. Vera Hjelt hade funnit ett rimligt acceptabelt sätt att föra fram sin kärlek på, både i sin samtid och till eftervärlden. Inget av Veras passion och hennes diktande och komponerande kan ha gått oförmärkt i hemmet på Högbergsgatan 29. Sjöng någonsin Victoria dessa romanser för sin make Gunnar? Eller för Vera?:

---

⁴³ Dessa "anteckningar" är Vera Hjelts egna, ordagrant citerade i boken om henne. Just så ville hon att detta skulle förevigas i Hjelt-Cajanus, 1946 s. 138f.

⁴⁴ Dessa tolv finns alla bevarade i Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁴⁵ Hjelt-Cajanus, 1946 s. 140.

"I röda rosenår

Jag älskar lifvets varma lycka.
 Jag älskar lifvets ljusa vår,
 då fager känsla hänförd står
 i hjärtats röda rosenår.
 Jag tjusad glömmer hur
 sekunden flyr,
 när kärlek gryr
 och ömhet hela lifvets längtan styr.

Lef ljus min tanke som på vingar,
 lef varm i ungdom som förgår.
 Låt alltings skönhet trycka spår
 i lifvets röda rosenår.
 Då skall mitt skönhetskraf
 i känslans fång
 en lefvad lång
 med djupa toner fylla varmt min sång.

Frasen "i röda rosenår" lät Vera Hjelt återkomma i den nekrolog som hon skrev över Victoria år 1919. Och Victoria skulle senare skriva om "det rosenröda raseriet". Min uppfattning är att det är en omskrivning av kärlek mellan kvinnor. Två andra dikter visar på Vera Hjelts känsloläge:

Männ'tro du har mig kär?

Månne du har mig kär i allvars tro,
 i rosors vår,
 i silfver år,
 Männ'tro du har mig kär?
 Kärleken till dig all lifvets högsta skönhets prägel bär.

Och till sist bara en bit av en av de sånger, som Vera Hjelt förmodligen sjöng också för den beundrande gruppen som samlades kring henne på somrarna i Bromarv:⁴⁶

Toner som längta dig ...

Ungdoms mod,

---

⁴⁶ Hjelt-Cajanus, 1947: 135f.

rödvarmt blod,
 toner som söka dig
 har du hos mig!
 Toner, som älska dig
 har du hos mig,
 Toner, som längta dig
 har du hos mig
 i lifvets vår,
 i allvars år.
 Toner sluta sig
 i ömhet kring dig
 lefva i mig.⁴⁷

Svartsjukan

Situationen var komplicerad både på Högbergsgatan 29 i Helsingfors och på Skolhusgatan 5 i Vasa under den där första hösten 1912, när vänskapen och förälskelsen var ny. Svartsjukan fanns där. Flera än bolagisten Fanny var inblandade.⁴⁸ Inez Cederqvist bodde hos Vera och Fanny sedan 10 år tillbaka. Genom Vera hade hon troligen fått sitt arbete som kanslibiträde på yrkesinspektionen.⁴⁹ Inez Cederqvist hade i sin tur en kär vän i Åbo, Anna Maria Bäckström (1875-1942), som saknade henne. Bäckströms brevsamling visar en miljö i Åbo där kvinnor stöttade varandra, bodde två och två, talade och skrev om djupa känslor till, om och för varandra.⁵⁰ När Selma Lagerlöf gjorde sin Finlandstur 1912 var hon och Valborg Olander i tät kontakt med denna grupp Åbo-kvinnor.⁵¹

I breven till Inez hälsar Anna ofta till "Vera och Fanny". Anna Bäckström bodde tillsammans med "Ester" samtidigt som hon alltid undertecknar breven till Inez i Helsingfors med "Din Anna". Annas starka känslor för Inez visar hon bland annat när hon i oktober 1912 tackar Inez

⁴⁷ Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁴⁸ Hjelt-Cajanus, 1947: 128 f. Änkan Anna Herzberg hörde också till de närstående och närboende.

⁴⁹ Hjelt-Cajanus, 1947: 132.

⁵⁰ Anna Maria Bäckströms brevsamling ÅAH. Den kunde säkert ge mycket mera intressant information än jag haft tid och anledning att söka efter.

⁵¹ Brev från A M Bäckström till Inez Cederqvist 3 mars 1912. Anna Maria Bäckströms brevsamling ÅAH.

varmt, med anledning av att de hade känt varandra i 10 år. Anna skriver att

du skulle komma att ge min hungrande själ ny näring, ja ge hela mitt liv en ny riktning. Det är så underligt, nästan skrämmande att tänka tillbaka på den första tiden, som för mig innebar så oändligt mycket lidande, mycket mer än du alls kan ana. Jag är glad, att vi nu hava det så gott med varandra. Måtte det aldrig störas mellan oss, jag kan ibland vara så rädd för det.⁵²

Vera Hjelt hade kontakt med denna kvinnokrets i Åbo. Anna Bäckström fick hjälp och stöd av kontakten med den berömda yrkesinspektören: "Veras besök här tröstade mig litet. Hon ser så ljust på oss kvinnors möjligheter."⁵³ Men Anna glädde sig särskilt över att Inez skulle komma till Åbo över julen 1912. Efter sex år på Högbergsgatan 29 for Inez ännu till sin vän på långhelgerna.⁵⁴

I mars månad 1913 förnims ekon av diskussioner från sexrummaren på Högbergsgatan i brev mellan Inez och Anna:

Ack, diskussionen om svartsjukan -- hur kan man säga något sådant. Svartsjuka är ju en sjukdom, som man lika lite kan hjälpa som vilken annan sjukdom och huru gärna ville man inte själv övervinna den. Vid varje intensiv känsla lurar alltid svartsjukans [...] hava de aldrig erfarit detta. -- Lyckliga människor som aldrig lidit av detta."⁵⁵

Det är frestande att tro att Inez och Anna diskuterade relationen mellan Vera och Fanny som sargas av svartsjukan på grund av Victoria Heikel? Är det långsökt att tro att Vera inte ville veta av någon svartsjuka; att Fanny visade sin sorg och övergivenhet? Svartsjukan kan också handla om att Vera kanske tänker ta med Inez, inte Fanny, på sin resa till utlandet.

I Italiens sol skall du väl känna ny livslust genomströmma dig - - ack att få följa med dig dit. [...] Ester skulle hälsa om hon vore hemma.

⁵² Från Anna till Inez, Åbo 13 okt 1912 Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 3 /Inez Cederqvist 1912-13/ ÅAH.

⁵³ Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 3 /Inez Cederqvist 1912-13/ ÅAH.

⁵⁴ Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 3 /Inez Cederqvist 1912-13/ ÅAH.

⁵⁵ Brev till "Käraste vän!" dvs Inez Cederqvist från Anna Bäckström 17 mars 1913. Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 4 /Inez Cederqvist 1914-1929/ ÅAH.

Hälsa Vera mycket. Har fru H. varit i H-fors? Ack om jag kunde förflytta mig till ditt lilla rum i Hfors. Skriv snart till din Anna."⁵⁶

Anna hälsade enbart till Vera, inte längre till Fanny. Och den fru H. som kanske hade varit i Helsingfors bör väl vara fru Heikel, Victoria H? Veras förälskelse var inte en hemlighet på Högbergsgatan.⁵⁷ Inte heller i kretsar i Åbo? Anna hoppades få se Inez igen till påsken och slutade med "Hälsa Vera varmt och skriv snart, snart jag blir alltid glad när jag känner igen din stil på kuvertet Din Anna."⁵⁸ Känslorna är varma i breven som växlas; någon håller av en annan mer, eller mindre, någon blir övergiven, någon är flyktig. Och det gällde enbart relationer mellan kvinnor. Anna Bäckström försäkrar sin Inez att hon inte kommer att berätta för någon om Inez och Vera; "Inte nämner jag ett ord till någon om dig och V."

En annan som måste förhålla sig till den nya vänskapen och Victorias varma kärleksbeundran för Vera Hjelt var maken Gunnar. I ett brev sommaren 1913 -- vid ett av de få tillfällen det äkta paret inte bodde eller reste tillsammans -- märks Gunnars oro. Han försäkrar att han inte är svartsjuk och lägger fram varför han tror -- och hoppas? -- att Vera inte utgör en fara för deras tvåsamhet. Han poängterar makarnas själsliga samhörighet; den bara förstärks av Victorias relation till Vera:⁵⁹

Tack för de varma kärleksfulla orden. Ja, Tora, ju längre vi dela varandras tillvaro desto mer uppgå vi i varann och detta uppgående är ingen vanans makt som gör att t o m prosaiska materialistiska makar kunna sakna varann. Ty också nu saknar jag ju ingenting i all möjlig materiell komfort [...] Vet du Tora, den väg som vi inslagit i vår livsgestaltning är säkert den riktiga själsförädlingens väg och vår vänskap med Vera har sin betydelse framför allt därigenom att vi i henne se en människa som strävar till att utpressa ur livet all den lycka det kan bjuda henne. Genom din brevskrivning till henne blir du ansträngd att fördjupa ditt sjäsliv, att tänka gott, och därigenom stegras även vår lycka. Jag kan därför ej vara det ringaste "jalous" på Vera. Men jag är i alla fall glad att

⁵⁶ Från Anna till Inez, 17 mars 1913. Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 4 /Inez Cederqvist 1914-1929/ ÅAH.

⁵⁷ Hjelt-Cajanus, 1947 s. 138.

⁵⁸ Brev från Anna till "Käraste vän!" Anna Bäckströms Brevsamling, Vol 4 /Inez Cederqvist 1914-1929/ ÅAH.

⁵⁹ Brev till "Älskade hustru min!" från Gunnar Heikel, Vasa 18 juli 1913. V H i ÅAH.

du skrev så vackert till mig som du gjorde [...] det /är/ ändå bra mycket som skilja er åt, dig och Vera. Vi, du och jag, stå oändligt mycket själsligt närmare [...]"⁶⁰

Gunnar påminner sin hustru om deras gemensamma projekt att bygga sin samvaro på Ellen Keys råd. Han läser ännu en gång igenom *Tankebilder*, boken de hade med till USA och där läste högt ur den för varandra. Och han sätter Keys ord i motsättning till teosofin, som får symbolisera Vera Hjelts tankevärld:

Jag har läst här på kvällarna (sittande på bänken på motorbåtsbryggan) Ellen Keys tankar. [...] Det blir säkert många fina tankeuppslag som vi får från dem. Också teosofin har jag försökt läsa, men ju mer jag läser desto galnare blir det. Teosofin påstår t o m på sannaste allvar att alla de hallucinationer som drinkare och opiumrökare äro utsatta för verkligen existera, de äro varelser från astrala världen, tomter, féer, naturandar, drakar. Allt detta existerar på ett annat "plan". Nej, varken du eller jag har förmåga att taga ett endaste steg på teosofins vägar. Jo, gott gör det att se hur andra människor gestalta sitt liv. Jämförelsen utfaller alltid till vår fördel. Varken du eller jag sku' vilja byta med någon människa; vi avundas ingen.⁶¹

Gunnar kände oro inför de nya tankar och idéer Vera Hjelt fört med sig. Men paret Heikel slöt sig tätare samman i sin gemensamma modernare tankevärld. Ellen Keys tankar fick bli deras bålverk mot "vidskepelse", mot "teosofin", och för Gunnars del mot Vera Hjelt.

I Sverige, den där sommaren 1913, gick Victoria en kurs på Nääs inte långt från Göteborg, inspirerad av Vera Hjelt som utbildats och undervisat där vid slöjdseminariet några årtionden tidigare. I Vasa undervisade sedan Victoria en grupp "fabriksflickor" från Brändö i gymnastik och sång, något som Vera Hjelt bör ha uppmuntrat.

Veras besök i Vasa och paret Heikels i Helsingfors

⁶⁰ Brev till "Älskade hustru min!" från Gunnar Heikel, Vasa 18 juli 1913. V H i ÅAH.

⁶¹ Brev till "Älskade hustru min!" från Gunnar Heikel, Vasa den 18 juli 1913. V H i ÅAH.

Vera besökte flera gånger Heikels i Vasa. De första gångerna bodde hon hos dem på Skolhusgatan 5, senare tog hon in på Hotel Ernst, stadens finast hotell. I april 1914 skulle Vera igen komma till Vasa.

Stannar till måndag kväll. Sen far hon till Italien. Vi ha brevväxlat varje vecka hela vintern. Hon skriver brev på 10–12–16 sidor. Jag har en blomma här, en blommande rhododendron, som är det härligaste jag sett. 1½ meter hög, fullsål原因ad med gredelina blommor, som hon gett. Nog kostat 50 mk. Hon är den frikostigaste mänska jag sett i världen.

Nej, nej, jag är visst inte teosof, och blir heller aldrig. Jag är ateist både av läggning och övertygelse. Gunnar och jag har pratat så mycket i dessa saker, att jag icke mera kan börja assimilera någon halvmysticism.⁶²

Teosofins förhållande till kvinnorörelsen har det skrivits böcker om. Det var tätt. Särskilt under tidigare årtionden. Vera Hjelt och säkert också hennes bolagist Fanny hade blivit fascinerade av Annie Besant när denna 1887 besökte Helsingfors. Inspirerad hade Vera själv hållit en serie föredrag om teosofin och om andra religioner.⁶³ Men mot den modernare evolutionsläran stod teosofin sig tydligen slätt i diskussionerna mellan Vera och Gunnar. Victoria, som kanske vacklat något, slöt sig till sin makes uppfattning.

Knappt ett halvår innan Victoria markerade sin gräns mot Veras uppvaktning, på våren 1915, reste paret Heikel till Helsingfors, delvis för familjeangelägenheter och teaterbesök, delvis för att träffa Vera. De var bjudna hem till Vera och hennes "samboende vänner". Inför systemen vädrade Victoria sina farhågor och förväntningar. Vera var numera en del av familjen Heikels liv men de hade inte besökt hennes hem, inte fått insyn i hennes privata liv. Vera markerade däremot sin tillhörighet till familjen i Vasa genom att överösa inte bara Victoria utan också barnen med presenter. När den äldsta dottern Inga fyllde sju år fick hon:

⁶² Brev till "Kära, rara Syster! från V H Wasa 20 april 1914. V H i ÅAH.

⁶³ Hjelt-Cajanus, 1946 s. 118, manus till föreläsningar finna också i Vera Hjelts samling ÅAH; t ex Joy Dixon, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*. Baltimore: John Hopkins UP 2001 Chapt 7 ss.177-205.

en ring, poesialbum, börs, och fina confekt av Vera i mängd. Ja, hon är en härlig mänska. Det blir så roligt att träffa henne men anar att hon skall vara sig ganska olik till sin nackdel bland sina samboende vänner. Kan du begripa att de äro svartsjuka på mig och hon fjäsar med deras löjliga nycker och skall säkert nu visa dem att ej vår vänskap är så stor och hel som mellan dem. Sådant är /märkligt?/ då hon med mig menar att vår vänskap går vida över allt annat. -- Ja mänskan har sina svagheter [...] Först kl. 11 är jag där. Vera ringde i eftermiddags och fråga när jag kom, så hon möter kanske."⁶⁴

Victoria gladdede sig över "vänskapen" med Vera, som "går vida över allt annat". Någon form av jämförelse hade de gjort av relationerna, troligen i sina brev? Nu skulle Victoria introduceras till Veras närmaste, inte bara Fanny Tavaststjerna utan också Inez Cederqvist. Kanske några andra? Men Victoria var indragen i ett svartsjukedrama, vilket Vera tycks ha varnat henne för. Victoria å sin sida ville inte vara den lägre prioriterade vännen, och ville på något vis att det skulle markeras inför de "samboende vännerna". Nog verkar det komplicerat. Kanske hade paret Heikel inbjudits tillsammans för att Vera ville visa sina närmaste att inget hotade deras boendegemenskap? Hur som helst avlöpte det hela väl. På ytan hade det varit lugnt och trevligt. Victoria blev förtjust över middagen, över att den varit riklig och påkostad. Alla hade varit vänliga:

Så på söndagen vore vi på middag hos Vera Hjelt. Där var angenämt. Rara, kära människor med ett förtjusande hem. Fin middag med två slags viner, 4 rätter, kaffe och likör.⁶⁵

Victoria och Gunnar Heikel vistades en vecka i huvudstaden. Veras iver att träffa Victoria var stor,

till yttermera vänlighet bjöd Vera oss på frukostmiddag på det finaste hotellet dagen därpå. Det kostade henne 34 mark. Man skulle tro henne vara millionär. Fast visst inte. Tror ej ens hon samlat det ringaste. Bara storslagen.⁶⁶

⁶⁴ Brev till "Käraste lilla systerhjärtebarn!" från V H Helsingfors 30 april 1915. NB brevet är skrivet på nattåget från Vasa mot Helsingfors. V H i ÅAH.

⁶⁵ Brev till "Käraste min lilla Morsa" från V H, Vasa 6 maj 1915. V H i ÅAH.

⁶⁶ Brev till "Käraste min lilla Morsa" från V H, Vasa 6 maj 1915. V H i ÅAH.

För att kunna träffa Victoria ännu mer, också utan Gunnar, hyrde Vera in sig på ett pensionat i deras närhet i Grankulla.⁶⁷ Victoria var lite förskräckt för alla utgifterna vännen hade. Hon "betalar 12 mark om dagen, /och jag/ var där också ett tag. Åt frukost med henne." Vera var ständig generös, tyckte Victoria, och värderade detta högt. Sådan var nämligen Victoria, ständigt medveten om vad saker kostade. Hon bedömde nogsamnt Veras intresse utifrån vad hon kostade på henne och familjen i form av fina middagar och presenter. I ett brev till systemern Filippa i Paris får besöket i Helsingfors en annan belysning. Victoria hade märkt spänningarna på Högbergsgatan, liksom att Vera omgav sig av ja-sägare och smickrare:

Vera visa sig mycket shantil. Förstås bara en visit i hennes hem. Vågade väl ej mer för det "rosenröda tyranniet" som hon själv ofta talar om och låss sej protestera mot fast naturligen lika "rosenröd". Finfint hem! Och älskvärda själar.⁶⁸

Ska vi se "rosenröd" som symbol för "kvinnokärlek"? Jag tror det. Det tycks mig som om Victoria redan på våren samlade mod och tog sats för att säga Vera något i klartext. En viss ömsesidig svartsjuka kan samtidigt märkas. Victoria ville vara den främsta för Vera. Ofta visade Victoria att hon var medveten om Vera Hjelts sociala position; den gjorde att Vera lätt skulle få ge ut en bok⁶⁹ och troligen bara få beröm för den. Victoria hade själv en negativ uppfattning om Veras kommande bok, som hon och Gunnar i förtroende fått läsa i manus. Kritiken av den kom nog från Gunnar? Han visade sig allt mer irriterad på emanciperade kvinnor, särskilt på Vera. Det kom fram några månader senare, i juni 1915, när Vera bodde hemma hos Heikels i Vasa, för sista gången. Spänningen steg mellan Gunnar och Vera. Också vädret var dystert. Victoria kände sig som hon borde medla. Ständigt på pass. Diskussionerna gick höga:

⁶⁷ Prosten Joel Heikel verkar ha haft en bostad i Grankulla, förutom sin tjänstebostad i Vasa.

⁶⁸ Brev till "Kära lilla Lippa!" fr V H, Wasa 14 maj 1915. V H i ÅAH.

⁶⁹ Boken kom senare och var: Vera Hjelt, *Medborgarkunskap*. Helsingfors: Söderström & Co 1915. 271s.

Vera var här 5 dar. Skrev för det mesta på sin bok. Ute kunde vi inte vara då vädret var ruskigt. Gunnar blir otålig med henne i längden. Flera gånger sade han: Gud bevara en för såna där emanciperade halvkvinnor. No få di varra för mej.

Ja, benämningen "halvkvinna" visar att Gunnar och Victoria uppfattade Vera som annorlunda, som en kvinna som tyckte om och föredrog andra kvinnor. Om sådana fanns mycket att läsa vid den här tiden. Därtill var hon "emanciperad". Just en sådan kvinnosakskvinna som August Strindberg och andra beskrev med avsmak. Detta hindrade dock inte paret Heikel från att umgås med henne, att besöka hennes hem, att på alla sätt utåt visa sig som hennes vänner. Hon var inte socialt olämplig att umgås med. Hon var långt ifrån en samhällelig paria. Tvärtom gav hon glans åt deras liv och gjorde att de kände sig utvalda, speciella. Hon förde in intressanta diskussioner i deras samliv. Men ändå. Något skavde. Gunnar hade svårt för denna äldre kvinna som höll på sina egna åsikter i diskussioner och som uppvaktade hans hustru. Hans situation mellan de två kvinnorna kan inte ha varit den lättaste. Han försökte lösa den genom dels overseende, dels kritik i diskussioner och av det manus han fått läsa i förväg. Också Victoria fann situationen med Vera Hjelt allt besvärligare.⁷⁰ Men Vera kom med presenter. Oftast var det blommor. Riktiga små inomhusträd för Victorias eget rum. Denna gång en praktisk hushållsmaskin

en Rex inkokningsapparat med 18 burkar. Kostar minst 50-60 mark. Rikligt betalt som jag är mycket glad för. Gunnar fick en korg med tallrikar och allt tillbehör att ha på sjön. Barnen karameller. Inga, Gunnel vars en brosch. En väldigt frikostig mänska. En kväll bjöd hon oss ut på fin supé.⁷¹

Vera Hjelt betalade verkligen för sina kontakter med paret i Vasa. Hon blev en nära vän till hela familjen, inklusive barnen, som hon försökte glädja med stora eller små presenter: "När Vera var här fingo de

⁷⁰ Brev till "Kära Föräldrar" fr V H, Was 17 juni 1915. V H i ÅAH

⁷¹ Brev till "Kära Föräldrar" fr V H, Wasa 17 juni 1915. V H i ÅAH

en gammal kortlek av henne. Den ha de haft väldigt roligt med fast det bara är "svartepetter" och bank med tändstickor som går ideligen [...]"⁷²

En romantisk kvinnokärlek, kallad vänskap

Efter den dramatiska uppgörelsen om kvinnokärlek fortsatte ändå förhållandet, som vänskap. Men det var mer än en vanlig vänskap. I brist på bättre ord, låt oss tillsvidare se den som en romantisk kvinnokärlek. Kanske blev det Vera Hjelts sista förälskelse, som därför levde kvar så starkt i hennes minne när hon skrev sina memoarer. Vera var ju mellan 55 och 62 år under den korta tiden med Victoria. Det dramatiska slutet på deras kontakt bör också ha spelat roll för de romantiska minnena. Victoria och hennes make Gunnar dog båda två i spanska sjukan år 1919.

Men först om den vänskap, som utvecklades, när lugnet efter missförståndet hade infunnit sig. Vera förblev trofast i sin kärlek. Hon kom tillbaka till Vasa och stärkte Victorias social position i staden genom sin öppet visade vänskap. Hon satt med på Victorias kaffebjudningar med andra kvinnor på Skolhusgatan 5.

Vera Hjelt skrev under hösten 1915, efter avvisandet, en fin recension av Gunnar Heikels första bok, om människans evolution, *Från nebulosan till människan*.⁷³ Det uppskattade Victoria högt. Vera hade inte någon avsikt att dra sig undan fast Victoria förklarat sin syn på förhållandet och tagit avstånd från delar av det. Riktigt hur hårt Victoria hade uttryckt sig till Vera är ju inte heller möjligt för oss att veta, som bara fått ta del av ett indignerat brev till hennes syster. Brevväxlingen fortsatte. Victoria skrev var 20:e dag och fick alltid svar som var fyra-fem gånger så långt.⁷⁴

⁷² Brev till "Kära Föräldrar" fr V H, odat men av mig daterat till 6 el 7 augusti 1915. V H i ÅAH

⁷³ Gunnar Heikel, *Från nebulosan till människan. En naturens utvecklingshistoria*. AB Framtidens bokförlag: Malmö 1914.

⁷⁴ Brev till "Kära, lilla syster min!" fr V H Wasa 29 september 1915. V H i ÅAH.

Victoria var i slutet av sitt fjärde havandeskap när hon igen skrev till sin syster om "kvinnokärleken". Nu handlade det om Filippas situation i Paris:

Jaså, du också känner kvinno"kärlek". Men inte så farlig art, efter vad jag förstår, då du tror att den kan utbytas av någon manlig "okänd". Det kan inte den "äkta", därför så ännu mera abnorm. Du är således bara substitut så länge, trösta dej med de' och ta emot /slicket?/ så hon inte glömmer bort konsten. Men fy, valen, så osmakligt. Och vad konstiga kvinns här finns.⁷⁵

Kvinnokärlek var ett substitut, tycks Victoria mena, som varje vanlig kvinna kunde ägna sig åt före äktenskapet. Det var en kärlek som Victoria tyckte systemen kunde roa sig med i väntan på en man. Ofta framställdes kärlek mellan två kvinnor på det viset i den samtida, avståndstagande litteraturen, både i skönlitteraturen och i s k vetenskapliga, som ett surrogat för den heterosexuella kärleken. Men sådan, menade Victoria, som säkert fått den kunskapen i diskussioner med Vera, var inte den äkta kvinnokärleken. Den hade inget med män att göra alls. Det fanns kvinnor som aldrig ville älska med män. Och dessa kvinnor höll sin kärlek för något mer än den kärlek som fanns mellan man och kvinna. Den var en äkta kärlek.⁷⁶

Hur Vera Hjelt hade trott att hon skulle kunna ha ett kärleksförhållande med denna lyckligt gifta flerbarnsmor förblir en gåta. Att hon blev häftigt förälskad och därför till och med stod ut med att bli avvisad och höll till godo med brev och besök blev tydligt. Hon visade sig trofast och fann sig i ett romantisk vänskapsförhållande i vilket hon nog fortfarande fick mycken beundran av Victoria, i de brev som fortsatte att växlas. Hennes fina presenter uppskattades. Relationen var i högsta grad ojämlig men båda uppskattade vad den andra kunde ge.

Våren 1916 tänkte Vera igen besöka Victoria och Gunnar. Men då var hon var inte särskilt välkommen:

⁷⁵ Brev till "Käraste Syster!" f V H Wasa 19 november 1915. V H i ÅAH.

⁷⁶ En liknande idealisering av just kärleken mellan kvinnor fanns hos Hilda Käkikoski, enligt Tuula Juvonen 1994 s. 110.

Det roar oss ej alls. Hon är helt enkelt odräglig i längden. Inbilsk, självkär, överlägsen. Tror sig vara så stor kvinna. Och i skydd därav tror sig kunna behandla andra människor hur som helst. Ger Gunnar såna pikar ibland. Jag, hennes "själs älskade" har förorsakat att något "brustit inom henne" och hon "återfinner aldrig mera sitt forna jag". Men pengar har hon och slösar hon. Är väldigt frikostig. I går på Armas födelsedag kom till honom en stor låda med konfekt kanske för 15, 20 mk. Man måste tillräkna hennes svagheter för hennes goda sidors skull.⁷⁷

Vera kom i juni, bodde på hotell Ernst men tillbringade mycken tid hos Victoria. Hon

sitter här så där från 1 till 7. I eftermiddags bjöd hon oss på fin middag på Strandpaviljongen. 4 rätter, kaffe och punsch. Kosta säkert riktigt mycket, när spriten är så fasligt dyr. Hämtar alltid med så utmärkt nätta presenter. Är väldigt generös men har ju så överflöd med pengar också. Vars en liten näpen barnresväska fick Inga och Gunnel. Rukkokniv till Armas m m. Silverfruktknivar till G-r och mig. "Apelsinerna kommer sen", sade hon. Men det till trots, den gamla värman är borta. Kommer aldrig mera igen. Och det är pinsamt ibland då hon så gärna ville det.⁷⁸

Sedan försvinner Vera Hjelt ur de brev av Victoria som min släkt har sparat. Åren 1917 och 1918 blev politiskt stormiga i Finland. Att i få ord dra samman åren förminskar det dramatiska skeendet: Finland, som varit ett storfurstendöme under Ryssland, skakades av små strejker, stora strejker, blev självständigt, blev republik, gick igenom ett inbördeskrig, var en kort tid kungarike för att slutligen igen bli republik. Matbrist rådde därtill hela tiden. Alla invånarens vardagsliv skakades om. Också personliga förhållanden, åsikter och värderingar prövades och förändrades. Postgången fungerade periodvis inte alls och ofta dåligt.

Spanska sjukan och den svarta portföljen

Men tiden gick. Och livet. Det mesta började gå tillbaka till ett vardagsliv efter inbördeskriget under vilket Vasa hade fungerat som huvudstad. Gunnar Heikel sökte sig bort från sin uppväxtstad till

⁷⁷ Brev till "Käraste syster" fr V H, den 23 mars 1916. V H i ÅAH.

⁷⁸ Brev till "Lilla kära systervän" fr V H den 9 juni 1916. V H i ÅAH.

Helsingfors när han lyckats få ett nytt arbete där. Den spanska sjukan grasserade. I början av april 1919 rapporterades i *Wasabladet* att den rasade värst i Helsingfors där nästan 3000 personer insjuknat under en fjortondagarsperiod i slutet av mars.⁷⁹

Gunnar Heikel lämnade i mitten av april sin familj i Vasa för att fara till huvudstaden. Han hade känt oro på grund av smittorisken.⁸⁰ Familjen skulle komma efter, när Gunnar hade hittat en bra bostad för dem alla. Planen blev inte förverkligad. Både Gunnar och Victoria Heikel dog under maj månad av spanska sjukan. Gunnar först på Eirasjukhuset i Helsingfors.⁸¹ Vid hans sida fanns Victoria. Hon hade trotsat smittofaran, tagit tåget och satt vid hans dödsbädd.

Vera Hjelt skrev en nekrolog över Gunnar Heikel. Hon lovordade hans förmåga att formulera vetenskap "i betagande, lekande ledigt språk". Och hon mindes hans

allvarsglada, soliga hem med godhet, kärlek och hög kamratanda -- där hade ock jag min fristad. Aldrig skall det hemmet förgätas. Skapat av unga, lyckliga människor. Fyllt av ömsesidighet, av förståelse, av småbarnsjubel, av sång, musik och livsglädje. Livet gav mödor men det gav också detta hem att leva för. [...]du vann oss alla med ditt sympatiska väsen.

Och nu har vi sårat oss på taggarna av livets rödaste rosor. Vi sörja din ungdom, vars verk är stäckt. Låt oss tro, att det bästa i dig går igen hos dina barn. Då lider ju verket endast ett kort avbrott och för henne du så högt älskade i livet står kvar ett stort mål att leva för. Vera Hjelt.⁸²

Victoria hann skriva några brev innan också hon insjuknade: "Jag ville så gärna dött med honom, men jag skall nog kunna leva också."

⁷⁹ *Wasabladet* onsdagen den 9 april 1919.

⁸⁰ Brev till "Kära och vördade Ellen Key" fr Agda Salin, *Wasa* den 6 maj 1919. Ellen Keys arkiv L 41: 59: 3 (61-62ff) KB Sthlm.

⁸¹ Gunnar Heikel dog den 5 maj på Eirasjukhuset i Helsingfors. Han begravdes i Vasa några dagar senare. *Hufvudstadsbladet* onsdagen den 7 maj 1919. *Wasabladet* söndagen den 11 maj 1919.

⁸² "Gunnar Heikel. In memoriam" av Vera Hjelt. *Wasabladet* söndagen den 11 maj 1919; samma i *Hufvudstadsbladet* den 14 maj 1919.

skrev hon hem till föräldrarna i Hököpinge tre dagar efter begravningen av maken.

Jag är så lycklig att Gunnar fick dö utan att inse vidden av hela känslan att lämna detta -- trots-allt -- härliga liv -- så länge vi hade varann, och bedrövelsen att lämna oss. Döden var svår. Men läkaren försäkrade att den var medvetlös.⁸³

Victoria skrev samma dag till "Käraste mina vänner, Vera, Fanny och Inez". Hon skrev till dem alla tre, som en enhet, en grupp. De hade stött henne när hon kom till Helsingfors för att vaka hos sin man:

Jag får aldrig ord nog varma att tacka er, ni alla tre goda ömma människor, för all hjälp, allt stöd och innerliga medkänsla ni omgav mig med mina gränslöst tunga dagar. Ni gav det allt både för Gunnars skull och min egen, det känner jag. Och det bar mig uppe, och bär mig än, att orka uthärda utan honom, mera än jag själv riktigt vet. Veradu /sammanskrivet så/, du vet huru dina minnesord⁸⁴ tagit mig djupt, tröstande, förlösande. Du var sann och genomfylld av ömhet för honom i vart enda ord. Hav nu tålmod med mig tills jag kommer lite längre. Jag lever nu bara i och genom honom. Hjälp mig, ni kära starka människor, med edra tankar. Er tacksamma Va Måndagen 13.5.1919

Sista dagen Victoria levde ville hon igen skriva till Vera. Svägerskan Vivi satt vid dödsbädden och kunde rapportera om det till Vera: "Oro och ångest fick hon allt emellanåt. Så om en stund bad hon om en bit papper och penna. Det var då hon nedskref raderna till Dig, ehuru då redan ytterst kraftlös. Jag måste få skrivet till Vera något af hvad jag tänker och känner. Jag är så tacksam för allt hvad lifvet skänkt mig. Så var det hon sade."⁸⁵ Victoria Heikel, född Gullstrand, dog i Vasa tisdagen den 20 maj 1919.⁸⁶ De fyra minderåriga barnen var sjuka men överlevde, Armas, Inga, min mor Gunnel och lilla Ulla blev föräldralösa.

⁸³ Brev till "Käraste Föräldrar och syskon" fr V H, den 13 maj 1919, åtta dagar efter Gunnars död och tre efter hans begravning. V H i ÅAH.

⁸⁴ Veras notering "(Nekrolog i *Wasabladet*) med blyerts i kanten, sparad i Vera Hjelts samling ÅAH.

⁸⁵ Brev till "Kära goda Vera" från Vivi Heikel Vasa den 28 maj 1919, Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁸⁶ *Wasabladet* torsdagen den 22 maj och tisdagen den 27 maj 1919.

I Hjelts arkiv ligger ett brunt kuvert. Det innehåller några brev som Vera Hjelt år 1943 lånat ut till min mor Gunnel. Fem av dem rörde paret Heikels bortgång. Det längsta av dem, på över fem tättskrivna sidor var skrivna av Gunnar Heikels syster Vivi till "Kära goda Vera!". Det är daterat tre dagar efter Victorias begravning.⁸⁷ Att Vivi Heikel skrev ett sådant brev till just Vera Hjelt, visar att ett nära förhållande behållits genom de svåra åren av strejker och inbördeskrig. Det innehåller en sorglig, ja hjärteskärande tragisk berättelse om Victorias fem sista dygn och hur hon dog med sitt nyfödda döda gossebarn i famnen. Brevet ger också en inblick i hur förhållandet mellan Vera och Victoria sågs inom familjen:

Victoria o Gunnar voro så glada öfver att ha funnit i dig en själsfrände [...] Eder vänskap var inte vad man i alldagligt tal kallar vänskap utan ett förhållande människa och människa emellan, som var närmast lif nära de stora eviga sanningarna och jag vet att du, Vera, nu efter Victorias och Gunnars bortgång, känner dig liksom på nytt omfattad och omgifven av den stora värmande känslan som för första gången då du erfor att Victoria och Gunnar kommit in i ditt lif. Ert förhållande fortfar.⁸⁸

Vera fick nog en chock när hon kom till detta brevs slut.

Victoria hade sparat hennes brev trots allt. Victoria hade satt så stort värde på dem att hon hoppades att hennes flickor -- observera flickor! -- skulle få läsa dem i sinom tid. Hon hade inte kunnat förmå sig att förstöra dem utan sparat dem i en särskild portfölj, avsedda för framtiden:

Dina bref till henne önskade Victoria skulle förvaras till dess barnen blefve stora, ty de kunde ju genom dem också få lära känna sin mamma. Om Du önskar skall jag sända dig dem och så kan ju flickorna få dem då de bli stora nog att kunna läsa dem. Annars kunna de nog förvaras här utan att utsättas för risken att hamna i obehörigas händer. [...] jag gör som du önskar.

Kära Vera, jag vill tacka dig och dina vänner Fröknarna Tavaststjerna och Cederqvist för blommorna och alla goda tankar ni skänkt Victoria, Gunnar och barnen."⁸⁹

⁸⁷ Brev till "Kära goda Vera" från Vivi Heikel Vasa den 28 maj 1919 Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁸⁸ Brev till "Kära goda Vera" från Vivi Heikel Vasa 28 maj 1919 Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁸⁹ Brev till "Kära goda Vera" från Vivi Heikel Vasa 28 maj 1919 Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

I det bruna kuvertet finns också ett brev till Vera Hjelt från Victorias mor Anna-Stina Gullstrand som vittnar om att familjen i Skåne uppskattade Vera Hjelts vänskap. De såg henne som "Gunnars och Victorias käraste vän".

Några månader senare blev Vera Hjelt orolig över sina brevs öde. Hon skrev till Vivi Heikel som svarade, först med några uppgifter om barnens sommar, sedan kom svaret på Hjelts undran:

Brefven skall jag tillsända dig i höst, sedan när du ber mig därom. Victoria önskade nog att alla de bref som äro inneslutna i den svarta läderportföljen skulle förvaras för flickorna, men du vet väl bäst själf hvilka bref du kan utesluta. Victoria hade naturligtvis tillmötesgått din önskan i detta afseende.⁹⁰

Inga brev, ingen läderportfölj, finns kvar i Vera Hjelts arkiv. Liksom över Gunnar skrev Vera Hjelt en nekrolog, nu över sin käraste vän Victoria. Hon undertecknade bara med sina initialer. Det var "de röda rosenåren" hon ville minnas:

För dina vänner förblir du alltid ett ljusst minne med den blödande själssmärtan i döden, som gripit oss alla i ordlös sorg. Vi kände dig nära, dina intressen för allt mänskligt, allt stort och vackert. Vi kände din jublande unga vackra människa, som kunde giva och taga lyckan så utöver alldagliga mått. Icke många kände din lyckoslösande rikedom. [...] Din fria natur stod alltid i opposition mot livets "konventionella lögn". Denna ståndpunkt hävdade du i ord och handling. Starkt personlig, rättfram och impulsiv, som du var, bröts du hellre än du böjdes.

Du var ett sällsynt strålande solskensbarn, som knappast hörde hemma i detta karga land med sin köld och sina avmäta former. Låt oss minnas dig levande, sådan du var i din varma lycka, -- i röda rosenår. W. H.⁹¹

Var det en kärlekshistoria? Jag kan inte tycka annat, trots alla missförstånd och Veras medvetna sabotage genom att bränna och förstöra alla brev. Tillräckligt blev kvar för att vi ska förstå de ömsesidigt varma känslor som funnits dem emellan. Vera förblev en trofast vän trots att Victoria bestämde villkoren för förhållandet på ett annat sätt än Vera

⁹⁰ Brev till "Kära Vera" från Vivi Heikel, Vasa 7 juli 1919 Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

⁹¹ Urklipp från Vera Hjelts samling Vol 1 ÅAH.

önskat sig. Och Victoria vände sig -- genom sin svägerska -- med ord av tacksamhet till Vera den allra sista dagen i sitt liv.

Källor och litteratur:

Vera Hjelts Samling Åbo Akademis Handskriftsavdelning (ÅAH)

Victoria Heikels Samling ÅAH

Granfelt ska samlingen ÅAH

Anna Maria Bäckströms brevsamling ÅAH

Ellen Keys arkiv, Kungl Biblioteket Stockholm (KB Sthlm)

Alm, Anna, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880-1940*. (Dissertation Lund 2012)

Dixon, Joy, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*. (Baltimore 2001).

Ehrström, Inger *Svenska Kvinnoförbundet 1907-82* (Helsingfors 1982).

Heikel, Gunnar, *Från nebulosan till människan. En naturens utvecklingshistoria*. (Malmö 1914).

Hjelt-Cajanus, Esther *Vera Hjelt. En banbryterska*. (Helsingfors 1947)

Hjelt, Vera, *Skyddslagstiftningen. Föredrag hållet vid kvinnosaks förbundet Unionens möte i Helsingfors den 2 mars 1909*. (Helsingfors 1909)

Hjelt, Vera, *Medborgarkunskap*. (Helsingfors: 1915)

Hufvudstadsbladet 7/5, 14/5 1919.

Juvonen, Tuula, "Das Begehren der gebildeten finnischen Frauen um 1900. Beispiel Hilda Käkikoski" i

Marti, Madeleine, Angelika Schneider, Irena Sgier & Anita Wymann (red.) *Querfeldein. Beiträge zur Lebensforschung*. (Bern-Zürich-Dortmund 1994) s. 104-113.

Karlsson, Lynn "The Beginning of a 'Masculine Renaissance': The Debate on the 1909 Prohibition against Women's Night Work in Sweden" i Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris & Jane Lewis (red.) *Protecting Women, Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. (Urbana & Chicago 1995) ss 235-266.

Kinnunen, Tiina, "Ellen Key och Sissy Frerichs. Ett exempel på beundrans betydelse i kvinnorörelsens konstituering" i Warring, Anette (red.), *Køn, religion og kvinder i bevægelse*. (Konferencerapport 1999) ss. 107-123.

Lybeck, Marti M, "Women on the Verge of a Nervous Breakthrough: Emancipation, Sexuality, and Female Political Subjectivity" i Geoff Eley, Jennifer L Jenkins & Tracie Matysik (red.) *German Modernities from Wilhelm to Weimar. A contest of Futures*. (London, New York 2016) ss 301-321

Nya Pressen 18/12 1908.

Wasabladet 19/11, 21/11, 23/11 1912; 9/4, 11/5, 22/5, 27/5 1919.

Weininger, Otto, *Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung*. (Wien und Leipzig 1903, 1905).

Wikander, Ulla, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889-1919*. (Stockholm 2006). Boken kan läsas på nätet: ullawikander.se.

Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris & Jane Lewis (red.) *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. (Urbana and Chicago 1995).

Wolzogen, Ernst von, *Det tredje könet*. Övers fr. tyskan utan att översättarens namn. (Stockholm 1899).

Med tack till Åke Wibergs stiftelse för möjligheten att göra arkivresor.